

families zijn geselecteerd. Kuiper spreekt (blz. 57) van het "relatief toevallige aanbod voor deze bundel"; hij benadrukt dan ook het exemplarisch karakter van de ontwikkelingslijnen en tendenties die op grond van dit materiaal te trekken zijn. En passant geeft hij een voorbeeld van de wijze waarop een dergelijk onderzoek wél zou moeten worden opgezet (blz. 97). Een grotere uniformiteit in het verzamelen en presenteren van de gegevens zou in zo'n geval ook tot de desiderata horen.

Niettemin gaat het hier om een fascinerend boek. Dat is om te beginnen te danken aan de inleiding van Kuiper, die de gesignaleerde beperkingen van het materiaal gedeeltelijk ondervangt door te putten uit de resultaten van eigen onderzoek. In een helder en overzichtelijk verhaal weet hij de rest van het boek in een historisch-sociologische context te plaatsen. Ofschoon hij het niet mogelijk acht tot verantwoorde generaliserende conclusies te komen, zijn de tentatieve gevolgtrekkingen duidelijk genoeg om Kuipers veronderstelling te steunen dat zij in hoofdlijnen de toets van duidelijker gestructureerd nader onderzoek zouden kunnen doorstaan. De gebruikte sociologische benadering (vooral het uit deze hoek afkomstige begrip "kerngroepvorming") zou met vrucht kunnen worden gebruikt bij het historisch onderzoek naar het verschijnsel der verzuijing in Nederland. Het is verleidelijk, maar in het beperkte kader van een recensie niet mogelijk om op alle aspecten van Kuipers bijdrage in te gaan. Ik volsta met vast te stellen dat hij er vooral voor de negentiende eeuw in is geslaagd de heterogene elementen uit het genealogische materiaal - kerkelijke groepen en instellingen, geografische spreiding, sociale mobiliteit en "kerngroepvorming" - op knappe wijze tot een geheel te componeren dat de (kerk)historicus ampel stof tot methodologische overpeinzing biedt. Tegen de achtergrond van het inleidende artikel nemen de genealogieën, ondanks hun vermoeiende vorm, ook meer leven aan; sommige laten zich lezen als een korte roman. Het besef dringt zich op hoeveel van het maatschappelijke en godsdienstige leven buiten het zicht blijft van de historicus die zijn onderzoek beperkt tot institutionele kerkelijke en politieke kaders - een besef dat door de vele in het boek afgedrukte foto's nog wordt versterkt. De geschiedenis van de Afscheiding blijkt nog lang niet die van de afgescheidenen. De onvolmaaktheden van dit boek zullen dan ook, naar ik hoop, niemand ervan weerhouden gebruik te maken van het rijke bronnenmateriaal dat erin ligt opgetast. Het is niet alleen van belang voor wie de geschiedenis van reformatorisch Nederland in de vorige en deze eeuw bestudeert, maar evenzeer voor allen die proberen iets nader te komen tot de maatschappelijke werkelijkheid van een periode waarin de kerkelijk-godsdienstige factor zo'n voorname rol speelde.

Ten gerieve van de lezers van *DNK* sluit ik deze bespreking af met een overzicht van kwartierstaten en genealogieën die in het boek zijn opgenomen:

Kwartierstaten

Ds. Hendrik de Cock en zijn echtgenote Frouwe Helenius Venema; ds. Anthony Brummeikamp; ds. Huibert Jacobus Budding; ds. George Frans Gezelle Meerburg; ds. Tammo Foppes de Haan; mr. Anne Maurits Cornelis van Hall; ds. Lambertus Gerardus Cornelis Ledeboer; ds. Carel Godefroi de Moen; ds. Albertus Christiaan van Raalte; ds. Hendrik Peter Scholte; Wolter Wagter Smitt; ds. Simon van Velzen.